

PAUL BEEKERS
RUUD KROES
JAN VAN ROSMALEN

**CREATIVITEIT
ALS UITDAGING
IN SOCIAAL WERK**

DE WAARDE VAN
ANDERS

uitgeverij
coutinho

Creativiteit als uitdaging in sociaal werk

Creativiteit als uitdaging in sociaal werk

De waarde van anders

Paul Beekers, Ruud Kroes & Jan van Rosmalen

uitgeverij | **C**
coutinho

bussum 2023

www.coutinho.nl/creativiteit

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit links naar aanvullende informatie, videomateriaal en opdrachten.

© 2017 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2017, vierde oplage 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Ronald Boiten, Amersfoort

Illustraties: Gabi Rets, Nijmegen, tenzij anders vermeld

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

ISBN 978 90 469 0557 9

NUR 752

Ten geleide

In 1988 ben ik begonnen als docent in het hoger beroepsonderwijs, aan de toenmalige HEAO (Hoger Economisch en Administratief Onderwijs) Breda. Kort daarvoor was ik afgezwaaid als dienstplichtig officier en inmiddels had ik ook mijn studies economie en filosofie afgerond. Ik herinner me nog goed dat wij, enkele mannelijke docenten met een 'harde' economische opleiding en met een militaire inborst, geregeld stoer met elkaar zaten te praten. Daarbij waren grappen over die 'zachte' mannen van de sociale faculteit niet van de lucht. Nadien heb ik daar met schaamrood op de kaken nog wel eens aan teruggedacht. Ik had op diverse plaatsen inmiddels namelijk gezien wat voor een prachtig en zinvol werk 'social workers' doen. Werk dat vaak onzichtbaar is, werk dat niet zo meetelt in alle moderne ambities rondom 'topsectoren', werk waarover het weinig gaat in discussies over 'economische groei', werk dat vaak als kostenpost wordt gezien, werk dat uitgevoerd wordt door toegewijde mensen die met hart voor mensen niet zozeer de economische welvaart als wel het welzijn in onze samenleving bevorderen. Een van die mensen is onze oudste zoon, een SPH'er die, na een aantal jaren bij het Korps Mariniers gewerkt te hebben, nu op een voor mij indrukwekkende manier met hart en ziel actief is in de jeugdzorg. Mijn misplaatste grappen over 'social workers' maak ik nooit meer. Integendeel: waar mogelijk wijs ik op het grote belang van deze beroepsgroep. Daarom had ik als bestuurslid van de Vereniging Hogescholen ook graag de portefeuille HSAO (Hoger Sociaal-Agogisch Onderwijs) onder me.

Dus als er dan drie van dit soort mensen, docenten binnen mijn eigen hogeschool, een boek schrijven dat de vrucht is van hun passie en deskundigheid, dan ben ik trots en blij. Dat heeft in dit geval ook nog te maken met het onderwerp: creativiteit. Een van de belangrijkste doelstellingen van goed onderwijs is dat studenten logisch en creatief moeten leren nadenken en dat vervolgens in hun beroepsuitoefening kunnen tonen. Iemand met veel kennis kan weinig bereiken zonder creativiteit, terwijl iemand met veel creativiteit veel kan bereiken zonder kennis, zo las ik ergens. Dat is treffend opgemerkt. Onze ingewikkeld geworden wereld, die ook nog permanent verandert, vraagt veel creativiteit van professionals, ook in de hulpverlening. Dat betreft niet alleen creatieve vaardigheden, maar ook de moed om creatief te zijn, de randen op te zoeken van de praktijk, soms ook schurend met protocollen en kaders, maar wel zo dat het de *bedoeling* van de hulpverlening ondersteunt. Mijn zoon vertelt me geregeld hoe hij dat probeert in zijn context en hoe mooi én lastig dat kan zijn.

Ik wens je als lezer veel genoegen bij het kennisnemen van hun pennenvrucht en spreek de hoop uit dat het werk van deze auteurs een betekenisvolle bijdrage aan het maatschappelijk welzijn zal leveren en de creativiteit in de hulpverlening in het bijzonder. En ... ik geef het cadeau aan mijn zoon, met de wens dat hij er een nog creatievere hulpverlener mee wordt.

Kees Boele

Voorzitter College van Bestuur Hogeschool van Arnhem en Nijmegen

Voorwoord

'We zijn allang begonnen, maar nu begint het pas echt.'

Deze woorden van schrijfster, performer en illustrator Joke van Leeuwen zijn zeer van toepassing op dit boek. Zo'n 25 jaar geleden deelden wij, de auteurs van dit boek (toen nog frisse jonge mannen), al een gezamenlijke liefde voor creativiteit, kunst en spel in wat nu Social Work heet. In de lessen ludiektheorie bij de opleidingen CMV en SPH konden we deze liefde samen met studenten vormgeven in lesprogramma's, (soms vreemde) activiteiten, speelse experimenten en studiehandleidingen. Maar ook buiten de lessen om vonden we elkaar geregeld in kroeg en huiskamer om onze inspiratie voor creativiteit te delen en te vieren. Creativiteit, kunst en spel speelden altijd wel een belangrijke rol in onze levens.

Jan en Ruud leerden elkaar kennen via theatersport, Paul en Ruud eerst via een docentenopleiding Maatschappijleer, maar vooral via creatief schrijven, en Paul en Jan via een paar 'Loesje-avonden' waar we samen posters en teksten schreven over 'de ideale school'. Die gezamenlijke liefde en gedeelde ervaring leidden uiteindelijk tot twee boeken. Het eerste, *Het woord aan de verbeelding* van de hand van Jan van Rosmalen, verscheen voor het eerst in 1999. Het tweede boek, het boek dat je nu in handen hebt, kende een wat langere ontstaansgeschiedenis. De minor creativiteitsontwikkeling waar we alle drie als docent intensief bij betrokken zijn, speelde hierbij een grote rol. In deze minor was en is veel ruimte voor persoonlijke ontwikkeling, die hand in hand gaat met een krachtige professionele creativiteitsontwikkeling.

Na jarenlang deze minor met veel plezier en succes te hebben gedraaid, werden we benaderd door uitgever Michel van de Graaf van Uitgeverij Coutinho met de vraag of we onze ervaringen met en visie op het belang van creativiteit voor het sociaal werk op schrift wilden stellen. Deze uitnodiging namen we graag aan. Inmiddels is er een brede erkenning voor het belang van het stimuleren van creatief denken en doen. Denk aan de veelgenoemde 21e-eeuwse vaardigheden. We hopen dat dit boek aanleiding is om samen met ons in kroeg, huiskamer of leslokaal 'de waarde van anders' opnieuw te beleven of te bespreken. Kortom: we zijn allang begonnen, maar nu begint het pas écht, samen met jullie.

Het schrijven van dit boek was – ondanks of wellicht mede door de lange aanloop – voor ons wederom een enorm boeiend en uitdagend creatief proces; compleet met mooie hoogtepunten en soms energievretende dieptepunten. In dit proces maakten we ervarenderwijs kennis met de door ons in dit boek besproken basisgewoonten voor creativiteit én met een aantal valkuilen. Het deed een appel

op onze nieuwsgierigheid om met onze twintig jaar ervaring en kennis toch steeds met een frisse, open blik naar dit onderwerp te kijken. Het vroeg vastberadenheid om door alle bestudeerde ideeën, theorieën en invalshoeken heen, met elkaar richting te vinden en houden. Het waarderen en accepteren van elkaars verschillen in opvattingen, schrijfstijl en werkstijl was soms een hele opgave. Het deed een appel op onze verbeeldingskracht om onze visie op creativiteit helder en deels in nieuwe, aansprekende taal te verwoorden. Het vroeg vakmanschap in met name het eindeloos schaven en herschrijven van teksten. Dit boek komt niet enkel voort uit een stroom van inspiratie, maar is ook het resultaat van eindeloos schaven en verbeteren tot de versie 14.0 die nu voor je ligt. Hierbij was ook onze samenwerkingsgerichtheid van groot belang om als drie auteurs steeds weer via passende feedback synergie te zoeken en elkaars en ieders eigen teksten te verbeteren. Daar kijken we met een tevreden gevoel op terug.

En nog is dit boek imperfect: hoewel het dat ook altijd zal blijven, willen we de lezer van harte uitnodigen om ons reacties en feedback op dit boek toe te sturen. We zijn allang begonnen, maar nu begint het pas echt.

We konden dit boek niet schrijven zonder de hulp van dierbaren en collega's die ons al die jaren gevoed hebben met hun steun, daden en/of door het delen van hun gedachten. In het bijzonder willen we de volgende mensen bedanken: Meike Heesels, Iris Kamp, Marijke van Bommel, Saskia Weijzen, Richard Slegers, Marianne van den Assem, Marijn Swarte, Patricia van Deurzen, Liesette Buskens, Hennie van Veen, Wytske Lankester, Dries de Moor, Daphne Vloet, Sanneke Duijff, Albert Sanders, Pieter van Leeuwen, Shireen Kaijadoo en Erik Jansen.

Een zeer leerzaam onderdeel van het schrijfproces was de samenwerking met studenten van de minor creativiteitsontwikkeling. Zij lazen onze manuscripten en gaven ons geregeld feedback. Wij leerden van hen hoe wij soms onnodig ingewikkelde woorden gebruikten of heel graag iets wilden vertellen waarvan zij zeiden: dat weten we nu onderhand wel. Heel erg dank je wel Iris, Joy, Ilse, Lianne, Sanne, Lindsay, Fleur, Hasime en Ashley, jullie waren erg belangrijk voor ons.

We willen ook Jetty Schaap bedanken voor het budget dat ze beschikbaar stelde om een deel van dit boek in werktijd te kunnen schrijven. Dank voor het vertrouwen!

Ten slotte willen we heel graag het redactieteam van Uitgeverij Coutinho bedanken dat ons enorm ondersteund heeft bij het gereedmaken van dit boek, in het bijzonder Michel van de Graaf, Laura Schans en Simone Baddou. Zij hebben ons mede laten zien hoe passie en doorzettingsvermogen kunnen lonen. Ook Gabi Rets willen we van harte bedanken voor het maken van de krachtige illustraties bij dit boek.

Paul Beekers, Ruud Kroes & Jan van Rosmalen
1 juli 2017

Inhoud

Inleiding	13
Online studiemateriaal	18
DEEL I	
Individuele creativiteit	
1 Creativiteit: een oriëntatie	21
1.1 Creativiteit en sociaal werk, waarom?	21
1.2 Creativiteit, een algemene omschrijving	22
1.3 Creativiteit: wanneer wel en wanneer niet?	23
1.4 Creativiteit in vier aspecten: PPPC	24
1.4.1 Het product	25
1.4.2 Het proces	26
1.4.3 De persoon (of groep)	28
1.4.4 De context	28
1.5 Perspectieven van creativiteit: grote C, mini c en pro c	29
1.5.1 Grote C-creativiteit	29
1.5.2 Mini c-creativiteit	29
1.5.3 Pro c-creativiteit	30
2 Het creatieve proces	33
2.1 De weg van probleem (uitdaging) naar oplossing (overwinning)	33
2.2 De hartslag van creativiteit: divergeren en convergeren	37
2.3 De fasen van een creatief proces: van vonk naar vorm	39
2.4 Hanteren van creatieve processen	47
2.5 Vooruitblik	49
3 De vraagfase	51
3.1 Wat staat centraal in de vraagfase?	51
3.2 Wat is van belang bij het doorlopen van de vraagfase?	52
3.3 Technieken voor de vraagfase	54
3.4 Mythen en inzichten in de vraagfase	58

4	De verkenningfase	69
4.1	Wat staat centraal in de verkenningfase?	69
4.2	Wat is van belang bij het doorlopen van de verkenningfase?	70
4.3	Technieken voor de verkenningfase	71
4.4	Mythen en inzichten in de verkenningfase	80
5	De ideefase	91
5.1	Wat staat centraal in de ideefase?	91
5.2	Wat is van belang bij het doorlopen van de ideefase?	92
5.3	Technieken voor de ideefase	93
5.4	Mythen en inzichten in de ideefase	102
6	De realisatiefase	115
6.1	Wat staat centraal in de realisatiefase?	115
6.2	Wat is van belang bij het doorlopen van de realisatiefase?	116
6.3	Technieken voor de realisatiefase	117
6.4	Mythen en inzichten in de realisatiefase	121
	Terugblik op hoofdstukken 2 t/m 6	131
7	Gewoontevorming	135
7.1	Over gewoonten: vriend of vijand	135
7.2	Drie niveaus van gewoonte- of patroonvorming	140
7.3	Het gevaar van gewoonten	142
7.4	Creativiteitsbelemmerende gewoonten	145
7.5	Het ontwikkelen van nieuwe gewoonten	148
7.6	De creatieve persoonlijkheid	152
8	Ontwikkelen van creatieve gewoonten	155
8.1	Het aanleren van nieuwe gewoonten	155
8.2	De vijf creativiteitsbevorderende gewoonten	163
8.3	Oefeningen voor het ontwikkelen van creatief kapitaal	167
8.3.1	Gewoonte 1 nieuwgierigheid	169
8.3.2	Gewoonte 2 vastberadenheid	172
8.3.3	Gewoonte 3 verbeeldingskracht	175
8.3.4	Gewoonte 4 vakmanschap	177
8.3.5	Gewoonte 5 samenwerkingsgerichtheid	179
8.4	Omgeving en gewoonten	182

DEEL II

Cocreatie

Inleiding	189
9 De emergente professional: proactief en improviserend	199
9.1 Inleiding	199
9.2 Een nieuwe verhouding tussen plannen (beheersen) en laten ontstaan	199
9.3 Blauwdrukdenken	200
9.4 Het probleem van blauwdrukdenken binnen sociaal werk in onze tijd	201
9.4.1 Snelheid van verandering	202
9.4.2 Maatwerk, participatie en afstemming	202
9.4.3 Verantwoordelijkheid, afstemming en complexiteit	203
9.5 Emergent organiseren als alternatief	203
9.6 Emergentie en proactiviteit	205
9.6.1 Cirkel van invloed en cirkel van betrokkenheid	206
9.6.2 Proactiviteit en timemanagement	207
9.6.3 Proactiviteit en organisatie	208
9.7 Emergentie en improvisatie	208
9.8 Scripthandelen	210
9.9 Improvisatie	211
9.10 Leren improviseren	213
9.10.1 Spontaniteitstraining	214
9.10.2 Afstemmingstraining	216
9.10.3 Improvisatie en intuïtie	218
9.10.4 Het belang van vertrouwen	218
10 Incrementeel ontwerpen en samenwerking	221
10.1 Inleiding	221
10.2 Incrementeel ontwerpen	222
10.3 De cyclus van incrementeel ontwerpen: experimenterend handelen	224
10.4 Ondersteuning voor incrementeel werken	225
10.4.1 Incrementele ondersteuning in het sociaal werk: actieleren	226
10.4.2 Ondersteunende verbanden voor incrementeel werken: Community of Practice (CoP)	228
10.5 Het geheim van vruchtbare samenwerking: energieke interactie	230

10.6	Verschillende interactievelden	231
10.6.1	Veld 1 Conversatie: bezig zijn met de ander	232
10.6.2	Veld 2 Discussie: knuppel in het hoenderhok	233
10.6.3	Veld 3 Dialoog: onderzoekend luisteren	234
10.6.4	Veld 4 Optimale, creatieve interactie: groepsflow	236
11	Cocreatie en dialoog	241
11.1	Inleiding: wat is cocreatie?	241
11.2	Waarom cocreatie?	245
11.3	De dialoog als basis van cocreatie	248
11.3.1	De dialoog en het hulpverleningsproces	248
11.3.2	Dialogiseren	250
11.3.3	De interne dialoog	257
12	Designthinking	261
12.1	Inleiding: van design naar social design	261
12.2	De vijf fasen van designthinking aan de hand van een voorbeeld	262
12.3	De basisprincipes van designthinking: de vijf fasen kort toegelicht	266
12.4	Designthinking, het creatieve proces en de vijf creatieve gewoonten	268
12.5	Empathise: leef je in	269
12.5.1	Check in: investeer in empathie	272
12.5.2	Ervaar en observeer	273
12.5.3	Verbind jezelf met de gebruiker	275
12.5.4	Vergroot je innerlijke ruimte	276
12.6	Define en reframe: op zoek naar een bruisende bedoeling	280
12.7	Ideate: radicale samenwerking en synergie	285
12.8	Prototype: maak je ideeën zichtbaar	288
12.9	Test: falen, feedback geven en leren	291
	Literatuur	295
	Register	302
	Over de auteurs	309

Inleiding

Tijd voor creativiteit

**When the winds of change
blow, some build walls,
others build windmills.**
(Chinees gezegde)

De vijfde planeet was heel bijzonder. Het was de kleinste van allen. Er was maar net genoeg ruimte voor een lantaarn en een lantaarnopsteker. De kleine prins begreep maar niet waarvoor een lantaarn en een opsteker wel konden dienen, ergens in het luchtruim op een planeet zonder huis of bevolking. (...) Bij zijn aankomst op de planeet groette hij de lantaarnopsteker eerbiedig:

– ‘Goede morgen. Waarom heb je zojuist de lantaarn uitgedaan?’

‘Dat is voorschrift’, antwoordde de lantaarnopsteker. ‘Goede morgen.’

– ‘Wat is dat, een voorschrift?’

‘Nou, dat ik mijn lantaarn moet doven. Goedenavond.’ En hij stak hem weer aan.

– ‘Maar waarom steek je hem nu weer aan?’

‘Dat is voorschrift’, antwoordde de opsteker.

– ‘Ik begrijp er niets van’, zei de kleine prins.

‘Daar is niets aan te begrijpen. Voorschrift is voorschrift. Goede morgen.’ En hij doofde zijn lantaarn weer. Toen veegde hij zich het voorhoofd met een roodgeruite zakdoek.

‘Het is een verschrikkelijk beroep. Vroeger ging het nog. ’s Morgens deed ik de lantaarn uit en ’s avonds weer aan. De rest van de dag kon ik rusten en de rest van de nacht kon ik slapen ...’

– ‘En zijn de voorschriften dan na die tijd veranderd?’

‘Nee, de voorschriften niet. Dat is juist de hele ellende. De planeet is ieder jaar vlugger gaan draaien en de voorschriften zijn niet veranderd!’

– ‘En verder?’ vroeg de kleine prins.

‘Nu komt ze in één minuut rond en ik heb geen seconde rust. Eenmaal per minuut moet ik de lantaarn aan en uitdoen!’

– ‘Dat is grappig! Dus bij jou duren de dagen een minuut!’

‘Helemaal niet grappig’, zei de lantaarnopsteker. ‘We staan nu al een maand samen te praten.’

– ‘Een maand?’

‘Ja, dertig minuten, dertig dagen! Goedenavond.’ En hij stak zijn lantaarn weer aan.

(Uit: *De kleine prins*, Antoine de Saint-Exupéry, pp. 47-48)

Tijd voor creativiteit

Dit boek is geschreven in een tijd waarin het onderwijs, de maatschappij en zeker ook de sociale sector volop in verandering zijn. In de woorden van trendwatcher Jan Rotmans leven we niet zozeer in een verandering van tijdperk, maar in een tijdperk van de verandering. De belangrijkste maatschappelijke veranderingen worden door trendwatcher Farid Tabarki aangeduid met het begrip ‘vloeibare samenleving’. Dit begrip verwijst naar het verschijnsel dat in deze tijd veel structuren en zekerheden aan het schuiven zijn. Een greep uit die veranderingen: top-down organisatie-structuren verliezen hun legitimiteit, kennisongelijkheid vermindert, enkelingen kunnen in hun eentje veel meer teweegbrengen dan ooit tevoren; onzekerheid lijkt de enige zekerheid. Een andere term die de huidige tijd goed karakteriseert is het begrip ‘VUCA-wereld’. Hierbij staat de afkorting VUCA voor: *volatile* (snel veranderend), *uncertain* (onzeker), *complex* en *ambiguous* (vaag, dubbelzinnig), vier woorden die goed onze wereld in beweging typeren (Stiehm & Townsend, 2002).

Deze continue beweging brengt veel onrust en onzekerheid met zich mee. Hiermee omgaan vraagt om nieuwe competenties van de sociaal werker, zodat we niet net als de lantaarnopsteker gevangen blijven in een taakopvatting die niet langer aansluit op de nieuwe omstandigheden. Deze nieuwe competenties worden veelal gepresenteerd onder de naam *21st century skills*: noodzakelijke vaardigheden om om te gaan met de razendsnelle technologische ontwikkelingen en de toenemende digitalisering van onze maatschappij. Digitale geletterdheid, zelfregulering, kritisch denken, probleemoplossend vermogen en creativiteit zijn competenties die bijdragen aan je lerend vermogen – ook wel aanpassingsvermogen of wendbaarheid genoemd – die cruciaal zullen zijn om je staande te houden in de dynamiek van de 21e eeuw.

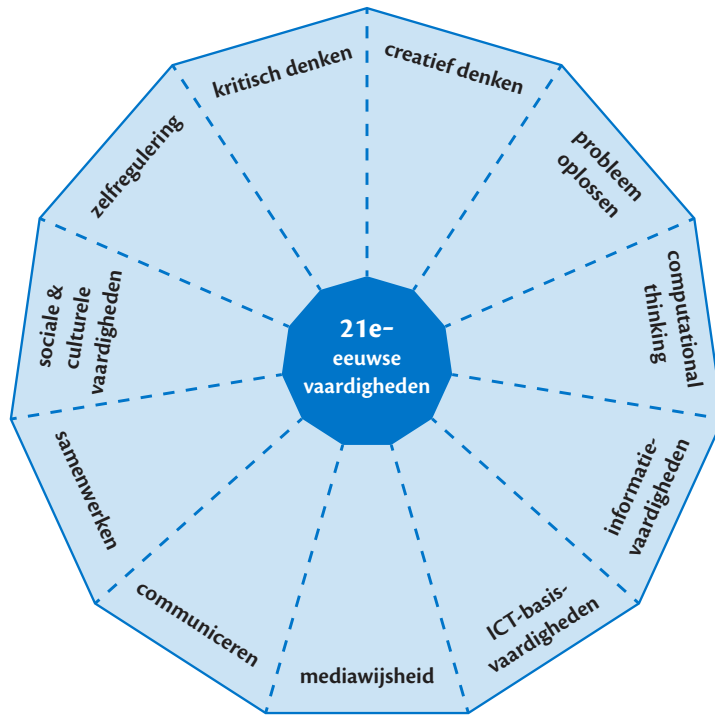
SLO en Kennisnet hebben deze 21e-eeuwse vaardigheden verder uitgewerkt. Creativiteit, een van deze vaardigheden, specificeren zij als volgt:

Creatief denken en handelen is het vermogen om nieuwe en/of ongebruikelijke maar toepasbare ideeën voor bestaande vraagstukken te vinden.

Hierbij horen:

- het kennen en hanteren van creatieve technieken;
- het denken buiten gebaande paden;
- nieuwe samenhangen kunnen zien;
- het durven nemen van (verantwoorde) risico's;
- fouten kunnen zien als leermogelijkheden;
- en een ondernemende en onderzoekende houding.

(SLO, 2015)

Figuur 0.1

21e-eeuwse vaardigheden

(Bron: SLO/Kennisnet, 2016)

**Creativiteit is weten wat je moet doen,
als je niet weet wat je moet doen.**

(Jet Bussemaker, Minister van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschappen)

Creativiteit en sociaal werk

Creativiteit heeft altijd al tot de kern van het vak van een sociaal werker behoord. Alle kennis, protocollen en standaarden die hij zich eigen heeft gemaakt, moet hij steeds weer in ieder uniek geval op maat toepassen en inzetten. Maatwerk in sociaal werk vraagt om het variëren en adaptief toepassen van standaarden. Pas als een situatie zodanig afwijkt dat standaarden niet meer lijken te passen of simpelweg niet voorhanden zijn, wordt een groter beroep gedaan op de creativiteit van de sociaal werker om een adequaat antwoord te vinden.

Dit laatste wordt inmiddels meer en meer regel dan uitzondering. Standaarden lijken steeds vaker niet meer te passen. Ze schieten tekort of leiden tot verspilling van middelen omdat het standaardaanbod niet goed afgestemd is op de daadwerkelijke behoeften van burgers. Naast het vakkundig kunnen hanteren van standaarden en vakkennis zijn sociaal werkers in toenemende mate aangewezen op hun creativiteit.

In de hedendaagse samenleving, en het sociaal werk in het bijzonder, wordt steeds minder belang gehecht aan professionals die dikke rapporten produceren of goed zijn in het volgen van voorgeschreven protocollen en standaarden. De creativiteit van de professionals zelf en hun vermogen om (creatief) samen te werken worden steeds belangrijker. Professionals dienen mensen te zijn die eraan gewend zijn geraakt om uit te proberen, te ontdekken, zichzelf als persoon in te brengen, risico te nemen en nieuwe oplossingen te bedenken. Professionals dienen steeds meer mensen te zijn die niet het zeker-weten, maar het onzeker-weten beoefenen: mensen die er niet op uit zijn om kennis en kunde over te dragen, maar met cliënten en andere burgers te co-creëren (Kooiman, Wilken, Stam, Jansen & Van Biene, 2015, pp. 120-122).

Een werker van nu dient initiatieven te nemen en samen met anderen op zoek te gaan naar nieuwe mogelijkheden. De professionele beslissruimte van de individuele werker en zijn horizontale samenwerkingsverbanden worden steeds belangrijker. Met dit boek willen we een bijdrage leveren aan het verwerven van deze, volgens ons cruciale, competenties door sociaal werkers in opleiding.

Twee delen

Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel, 'Individuele creativiteit', ligt de nadruk op de creativiteit van de sociaal werker als individu en als 'uitvinder', de sociaal werker als bedenker van antwoorden op vragen waarvoor geen standaarden beschikbaar zijn of waar deze tekortschieten. De creatieve zoektocht naar dergelijke antwoorden biedt kansen, maar geen garantie op succes. In dit boek staan we op de eerste plaats stil bij het vergroten van de kans op succes van deze zoektocht, ook wel het creatief proces genoemd. Oftewel: wat helpt bij het zoeken en vinden van een creatief, passend antwoord op een lastige situatie?

Deel I behandelt de kennis, inzichten en tools die sociaal werkers kunnen inzetten in het hanteren van deze creatieve processen bij zichzelf en bij anderen. Dit deel omvat hoofdstuk 1 tot en met 8 en gaat uitgebreid in op de vraag hoe creatieve processen adequater en dus met meer vertrouwen kunnen worden doorlopen. Dit deel bevat een overzicht van de belangrijkste theorieën over creativiteit en creatieve processen en geeft creativiteitstechnieken die geschikt zijn voor sociaal werkers in vrijwel elke context – ook de meer traditionele. Dit deel bevordert de individuele creativiteit van de sociaal werker.

In hoofdstuk 1 wordt een aantal kernbegrippen rond creativiteit geïntroduceerd. Hoofdstukken 2 tot en met 6 gaan over het creatieve proces: de manier waarop mensen tot nieuwe en waardevolle producten komen, zoals oplossingen voor een vraagstuk. In hoofdstuk 2 wordt het creatief proces in zijn geheel besproken. In de hoofdstukken 3 tot en met 6 wordt steeds één van de vier hoofdfasen van dit creatieve proces uitgediept. Hierbij wordt aandacht besteed aan de functie van elke

fase voor het hele proces en aan welke persoonlijke vermogens en creativiteitstechnieken helpend zijn bij het goed doorlopen van die fase.

Hoofdstuk 7 en 8 gaan over het vormen van gewoonten waarlangs creatieve vermogens kunnen worden ontwikkeld. Hierbij gaat het in hoofdstuk 7 over de krachtige macht der gewoonten en mogelijkheden om deze te doorbreken. In hoofdstuk 8 wordt aandacht gegeven aan wezenlijke gewoonten van creatieve mensen.

In deel II, 'Cocreatie', focussen we op de veranderende aard van de creativiteit van de sociaal werker door de ontwikkelingen in de samenleving en het overheidsbeleid. De traditionele bagage van sociaal werkers is in de nieuwe sociale situatie niet meer toereikend. Verandering, toenemende complexiteit en de roep om maatwerk doen een beroep op de sociaal werker om het handelen vanuit voorgeschreven kaders en standaarden meer en meer achterwege te laten. De focus verschuift naar creatief, in dialoog en cocreatie met alle stakeholders zoeken naar nieuwe adequate antwoorden. Dit doet een beroep op specifieke en deels nieuwe competenties van de sociaal werker, zoals empathisch vermogen en het in dialoog dieper luisteren naar vragen en behoeften. Deze en andere competenties zullen we in deel II nader bespreken.

Deel II omvat hoofdstukken 9 tot en met 12. In deze hoofdstukken zoomen we in op nieuwe trends die zich op dit moment in het sociaal werk voordoen, bijvoorbeeld in de context van wijkteams en de opbouw van nieuwe sociale netwerken. Trends die ook vragen om nieuwe vormen van creativiteit. Sociaal werkers zoeken samen met burgers naar nieuwe mogelijkheden om met elkaar een zorgzame en betekenisvolle samenleving tot stand te brengen. Om houvast en legitimering te vinden voor deze nieuwe manieren van werken, kan de sociaal werker terugvallen op welbekende creativiteitsprincipes, zo betogen we in dit boek.

Het gaat voor sociaal werkers in de huidige context steeds minder om het vinden van 'het juiste antwoord'. Het gaat er steeds meer om dat hij te midden van veel meedenkende en -bepalende mensen een adequate rol leert vinden om samen met anderen iets van waarde te kunnen laten ontstaan, waarvan niemand bij aanvang van het scheppingsproces al weet wat dit 'iets' zal zijn. We zullen tevens zien dat hierbij het 'al doende en samen' ontwerpen van steeds groter belang is.

In dit boek hanteren we voor de leesbaarheid de mannelijke vorm als we het hebben over de sociaal werker/professional. Het mag duidelijk zijn dat we daarmee zowel mannen als vrouwen bedoelen.

Online studiemateriaal

www.coutinho.nl/creativiteit

Bij dit boek hoort een website met studiemateriaal. Hierop vind je links, voorbeelden en opdrachten. In het boek wordt telkens naar materiaal op de website verwezen met het volgende icoontje: //

Creativiteit als uitdaging in sociaal werk

- > Studiemateriaal
- > Hoofdstuk 2
- > Hoofdstuk 3
- > Hoofdstuk 4
- > Hoofdstuk 5
- > Hoofdstuk 6
- > Hoofdstuk 7
- > Hoofdstuk 8
- > Hoofdstuk 9
- > Hoofdstuk 10
- > Hoofdstuk 11
- > Hoofdstuk 12

Welkom!

Kies een hoofdstuk om verder te gaan.

Hoofdstuk 2

Hoofdstuk 3

Hoofdstuk 4

Hoofdstuk 5

Hoofdstuk 6

Hoofdstuk 7

Hoofdstuk 8

Hoofdstuk 9

Hoofdstuk 10

Hoofdstuk 11

Hoofdstuk 12

DEEL I

Individuele creativiteit

The first part of the paper discusses the importance of understanding the local context in which a project is implemented. This includes identifying the key stakeholders, their interests, and the potential challenges that may arise. The second part of the paper describes the methodology used in the study, which involved a combination of qualitative and quantitative data collection methods. The third part of the paper presents the results of the study, which show that there are significant differences in the way that different groups of people perceive and respond to the project. The final part of the paper discusses the implications of these findings for future research and practice.

1 Creativiteit: een oriëntatie

In dit hoofdstuk vind je antwoord op vragen als:

- 💡 Waarom is creativiteit belangrijk voor de sociaal werker?
- 💡 Wat verstaan wij in dit boek onder creativiteit?
- 💡 Voor welk soort vraagstukken is creativiteit belangrijk en voor welke niet?
- 💡 Met welke veelgebruikte wetenschappelijke indeling kun je het fenomeen creativiteit bestuderen?
- 💡 Welke hoofdvormen van creativiteit zijn te onderscheiden?

1.1 Creativiteit en sociaal werk, waarom?

Fysiek contact als ingang

Martin is een 48-jarige man met een ernstig verstandelijke beperking die nieuw is op de afdeling. Elke keer als Martin op bed wordt gelegd, schreeuwt hij het uit. De begeleiders binden hem regelmatig vast op bed, omdat hij 'anders rond gaat lopen en de anderen lastigvalt'. Martin gaat om 20.00 uur naar bed, maar blijft soms tot 23.00 uur schreeuwen, voordat hij uitgeput in slaap valt.

De begeleiders zijn inmiddels al een aantal weken op zoek naar ingangen om met hem om te leren gaan. Hun behavioristische benadering van gericht negeren en belonen is vaak succesvol bij 'dit soort gevallen'. Maar bij Martin blijkt de standaard-aanpak maar matig succesvol. Ook voorgestelde variaties blijken niet te werken.

Soeraja is de persoonlijk begeleider van Martin. Ze vermoedt al lange tijd dat Martin baat kan hebben bij een meer lichaamsgerichte benadering. Ze merkte vaker dat hij rustig wordt als ze zijn hand pakt. Ze durft dit lange tijd niet in te brengen in het team. Maar als twee belangrijke mensen in het team én de gedragsdeskundige zeggen het niet te weten, doet ze haar mond open en vraagt of ze een experiment mag doen. Ze krijgt toestemming. Soeraja begint haar project door haar hand op de rug van Martin te leggen terwijl hij op bed ligt. Hij wordt daar zichtbaar rustig van. Langzaam breidt ze deze benadering uit. Na twee weken ligt Martin rustig en ontspannen in bed.

Het belangrijkste dat Soeraja doet, is vijftien minuten fysieke aandacht geven. Dit was men niet gewend op de afdeling waar Martin verblijft, maar na dit succesvolle experiment wordt dat mogelijk anders. Wel zijn er enkele werkers die hun weerstand tegen fysiek contact met deze man moeten overwinnen.

Creativiteit is onlosmakelijk verbonden met het beroep van sociaal werker. Veel situaties binnen sociaal werk zijn zo uniek of complex dat er geen standaardoplossingen voorhanden zijn. Dit doet een beroep op de creativiteit van de sociaal werker en zijn team.

De aard van het werken met mensen is principieel anders dan de manier van werken van iemand met een technisch ambacht. Technisch handelen maakt veel gebruik van standaarden. Een timmerman kan iets maken van het materiaal dat voorhanden is, bijvoorbeeld een kast van planken. Hierbij benut hij standaardmanieren om planken op maat te maken en met elkaar te verbinden. Deze planken reageren allemaal min of meer hetzelfde op zijn handelen. Er is geen sprake van een eigen wil van de planken. De timmerman kan ze manipuleren. Natuurlijk moet een timmerman van tijd tot tijd ook inventief zijn; ook hij komt problemen tegen waarvoor hij geen standaarden in zijn repertoire heeft. Maar hij hoeft zich niet bezig te houden met de vraag hoe het is voor de kast om kast te zijn.

Het menselijk 'materiaal' waar de sociaal werker mee werkt, laat zich niet zo eenvoudig manipuleren. Hij kan een gameverslaafde jongere niet via standaardtechnieken maken tot iemand die vrij is van gamen. De jongere heeft in tegenstelling tot een plank wel een eigen wil en belevingswereld waar je als werker rekening mee moet houden. Bovendien is het in het geval van de jongere belangrijk hoe hij in het leven staat. Deze situatie maakt dat de sociaal werker wel kan handelen ten aanzien van de jongere, maar geen waarden voor die ander kan *maken*. Het is uiteindelijk de cliënt die ergens betekenis aan hecht. Dit vraagt wat anders van de sociaal werker dan manipulatie en het hanteren van standaarden.

In het geval van Martin bleek een vaak wél werkende standaard tekort te schieten. Dan is er (misschien wel gelukkig) de noodzaak van het zoeken naar alternatieve ingangen.

1.2 Creativiteit, een algemene omschrijving

Picasso wordt creatief genoemd. Zijn werk was in een bepaalde periode van de geschiedenis zeer origineel en werd na enige aarzeling als zeer waardevol aangemerkt. Edison zou de gloeilamp hebben uitgevonden, wat in die tijd een bijzonder belangrijke uitvinding was. Einstein vond de relativiteitstheorie uit, die natuurkundigen enorm hielp de ontwikkeling van het heelal beter te begrijpen.

Creativiteit heeft vanuit de etymologie van het woord een heldere betekenis, namelijk: scheppen. Iemand die creatief is, schept iets; hij brengt iets tot stand wat er voorheen nog niet was. Vaak wordt er nog een aanvullende eis gesteld om iets creatief te noemen: het moet waardevol zijn. Dat wat gecreëerd is moet van waarde zijn, zoals een oplossing voor een probleem, iets om van te genieten, een uitvinding die nieuwe mogelijkheden geeft om bijvoorbeeld te communiceren.

EEN MINIGESCHIEDENIS VAN CREATIVITEIT

Creativiteit is in essentie een scheppingsproces: iets maken uit niets. Creativiteit heeft religieuze wortels. Denk maar aan de Bijbel, waarin geschreven staat dat God de wereld schiep in zeven dagen. Ook de Grieken verbonden creativiteit al aan goddelijke inspiratie, letterlijk goddelijke ingeving.

Maar ook voor de niet-gelovigen en twijfelaars is er ooit een heelal ontstaan uit een oerknal. Opnieuw een scheppingsproces van niets naar iets, in zijn oorsprong een raadsel.

Het belang van originaliteit (nieuwheid) is typerend voor deze tijd. Vroeger werd dit niet belangrijk geacht; het werd zelfs niet gewaardeerd. Creativiteit als scheppend vermogen was veel meer verbonden met vakmanschap. Reproduceerbaarheid en kwaliteit waren veel belangrijker dan een origineel product waarbij de maker centraal stond.

1.3 Creativiteit: wanneer wel en wanneer niet?

Wat is voor jou het belangrijkste verschil tussen de volgende twee opdrachten?

- Noem een voorbeeld van een vogel.
- Vul de volgende zin aan: Een vogel is een voorbeeld van ...

(Bron: De Brabandere en Iny, 2014, p. 25)

opdracht

Er zijn vraagstukken waarbij creativiteit geen enkele rol speelt, bijvoorbeeld wanneer gevraagd wordt een voorbeeld van een vogel te noemen. Hierbij kan gewoon geput worden uit het geheugen. Ook voor andere vraagstukken kan via logisch redeneren of opzoeken een juist antwoord worden gevonden. Bij logische vraagstukken is het beschikken over een standaardweg om zo'n probleem op te lossen voldoende.

De zin 'Een vogel is een voorbeeld van ...' kan op vele manieren worden aangevuld. Deze manieren kunnen zich bijvoorbeeld onderscheiden in de mate van verrassing en originaliteit. Een standaardweg ontbreekt. Hier komt al enige creativiteit om de hoek kijken.

Creativiteit is relevant voor vragen waarvoor standaardwegen ontbreken, tekortschieten, ongewenst of onbekend zijn voor de probleemeigenaar.

Creativiteit is aan de orde wanneer mensen worden uitgedaagd of gevraagd om tot een uniek antwoord op een bepaalde vraag of uitdaging te komen, waarbij geen standaardweg beschikbaar is. Dit antwoord kan ook bijvoorbeeld een product zijn (een schilderij, een tekening of wat dan ook).

In de casus ‘Fysiek contact als ingang’ schoot de beschikbare standaardweg tekort. Creativiteit wordt ook belangrijk als er een vraag is die niet zo duidelijk is, of meerduidig. Zo kan het probleem van Martin op veel verschillende manieren worden omschreven:

- Hoe kunnen we zorgen dat we geen last hebben van Martin?
- Hoe kan Martin rustig worden?
- Hoe kunnen we zorgen dat Martin zich goed voelt?
- Hoe kan Martin bereiken dat wij er voor hem zijn?

Een kernaspect van de creativiteit van een sociaal werker is het zodanig destilleren en formuleren van een vraag uit een complexe situatie, dat zij aanknopingspunten biedt voor nieuwe alternatieven (zie ook hoofdstuk 3).

1.4 Creativiteit in vier aspecten: PPPC

Er zijn vele definities van creativiteit denkbaar. Wij vatten in dit boek creativiteit op de volgende manier op:

Creativiteit is het tot stand brengen van iets wat nieuw is en waardevol.

In wetenschappelijke literatuur over het onderwerp creativiteit worden in het algemeen vier aspecten onderscheiden: product, proces, persoon en context (PPPC). Zij vormen met elkaar de hoofdthema's van onderzoek naar creativiteit.

- 1 Product: er is sprake van *iets* dat tot stand wordt gebracht.
- 2 Proces: er is sprake van iets tot stand *brenge*n. De weg waarlangs iets tot stand wordt gebracht, wordt ook wel *proces* genoemd. Het zijn de stappen die nodig zijn om tot iets nieuws te komen. Zelfs God had zeven dagen nodig om de wereld te scheppen.
- 3 Persoon: er is sprake van een creatieve *persoon of groep personen*.
- 4 Context: er is sprake van een *situatie* waarbinnen iets gezien wordt als nieuw en/of waardevol.

De uitvinding van de gloeilamp (product) door onder anderen Edison (persoon) was in die tijd nieuw en waardevol. Zij was voor de toenmalige samenleving (context) een zeer waardevol alternatief voor de kaars en olielamp. Ook was de uitvinding in die context mogelijk: in die tijd en in het westen kreeg men steeds meer grip op elektriciteit als energiebron. Deze kennis was een belangrijke basis voor het creatieve proces van Edison om de gloeilamp te ontwikkelen, perfectioneren en commercialiseren.

In de huidige tijd is er, onder andere om klimatologische redenen, een sterke behoefte aan duurzame energie. Uitvindingen en verbeteringen op het gebied van